

*Ablonczy Balázs***KELETRE MAGYAR! A MAGYAR TURANIZMUS TÖRTÉNETE**

Jaffa, Bp. 2016. 297 oldal

A turanizmusról a kevésbé tájékozott, vagy csak a jelenkorral foglalkozó olvasónak általában csupán a hagymázás örületek jutnak eszébe: a „Dévénytől Tokióig” húzódo hatszázmillió turáni faj, a magyar–sumér rokonság, vagy a hun–magyar eredetmítosz. Ezek az abszurdumok csak fokozódnak, ha Ablonczy kötetét elolvassuk: a „magyar” ideológia bölcsőjénél zsidó származású tudósok álltak, későbbi képviselőik túlnyomó többsége német vagy szláv aszszimiláns volt, a turanizmus antikapitalista és keresztényellenes irányzatai éppen a keresztény nyugati emigráció köreiből fejlődtek ki, és nem a pártállami Magyarországon, ahol utóbbi szemléletmódra egyébként lehetett volna politikai igény.

Ablonczy a turanizmust a maga történeti valójában kívánja bemutatni, kialakulásától egészen napjainkig. Kőrösi Csoma Sándortól Cholnoky Jenőn át Szörényi Leventéig tart azon közismert magyarok sora, akiket a turanizmus gyűjtőfogalom alatt ismert eszme alapvetően befolyásolt. 1918 és 1944 között majdnem minden magyar miniszterelnök a Turáni Társaság tagja volt. Ebből is látható, hogy Ablonczy Balázs egy fontos kérdésről írt könyvet.

Nem könnyű feladatra vállalkozott, és nem csak azért, mert a témában alig születtek megbízható és összefoglaló igényű publikációk. Ahogyan könyvében rögtön az elején is összefoglalja, a turanizmusnak sok jelentése van: a keleti őshaza és rokonság tudományos keresése, az ebből történő politikai következtetések, magyar imperializmus a magyarság számára „közel-külföldnek” minősíthető területeken, a kelet-nyugat közötti közvetítést, tudományos ismeretterjesztést, kísérletet egy nemzeti képző- és iparművészeti stílus megalkotására, a kelettel kapcsolatos lobbitevékenység és az orientalizmus magyar adaptációja, valamint a teljes magyar társadalom turáni alapon történő átalakítása.

Rögtön itt érdemes megállni egy szóra, hiszen a legutolsó ötlet nem más, mint a nyugat-európai politikai berendezkedés felszámolását és a történelmi egyházak szerepének megszüntetését. Nem véletlen, hogy ahogyan Ablonczy meg is jegyzi, „a turanizmusnak rettenetesen rossz a sajtója”. Mára ugyanis az eszmerendszerből alapvetően csak a retrográd, antikapitalista, nyugatellenes vonal maradt meg. Ennek a kötetnek köszönhetjük, hogy megismerhetjük azt is, hogy mi volt régebben ezen kívül ennek az ideológiának tartalma, amelyet Ablonczy „egy közéleti érzékenység története” kifejezéssel fogalmaz meg. Mindez azonban felveti azt a kérdést is – amit a mű szerintem nem kellő súllyal tárgyal – hogy egyáltalán mikor és meddig volt a turanizmus tudományosan komolyan vehető. Nem lett volna célszerű rögtön a mű elején – vagy legalább a végén – leszögezni, hogy a turanizmus minden bájos vonása ellenére is nem más, mint egy téveszme története? Nem lett volna pontosabb a turanizmust, a keletkutatás fattyúhajtásaként leírni?

Ablonczy nyilván nem kívánt kész ítéleteket erőltetni olvasóira, elsősorban a megértetés szándékával fordult vizsgálódásának tárgya felé. A kihívás nagyságát érzékelteti, hogy minden jóindulata és empátiája ellenére ebben az Ablonczy-műben található talán a legtöbb rendkívül erős jelzős szerkezet: szereplői „önértékelési zavarral” küzdenek, „monomániásak”, megjelenésük „mint mindig most is tájfunszerű”, a tárgyalt személy „a magyar egyesületi élet másik sorscsapása.”

Megértés igénye nélkül csakugyan nem lehetséges a racionális elítélés. A turanizmus mint eszmerendszer pedig eléggé feladja a leckét. Elég, ha csak 19. századi szereplőinek életrajzait nézzük. Vámbéry Ármin, aki még Vambergerként egy koldusszegény talmudista gyermekeként látta meg a napvilágot, vagy Cholnoky Jenő a híres földrajztudós érdemei szakterületükön kétségbevonhatatlanok. Ráadásul mindketten elkötelezett turanistáknak számítanak. Ablonczy elképesztő életsorsokat mutat be a feministából lett vércsoportelemző földbirtokos lányon át a turáni egyistenhívó rádióműszerészen át a lövészárokásító gép feltalálójáig és egyetemi pofozkodások főszereplőjéig.

Ablonczy a turanizmus kapcsán több lehetőség közül választhatott. Tárgyalhatta volna szigorú eszmetörténeti szempontból, elkülönítve egymástól a különféle áramlatokat – ebben az esetben viszont nem fűzhette volna fel mondanivalóját kronológiai szárla. Vizsgálhatta volna a turanizmus különböző állításait a tudományosság szempontjából – ebben az esetben azonban az olvasó semmit sem tudott volna meg az eszmerendszer társadalmi beágyazottságának okairól. Mivel a turanizmus rendkívül összetett eszmerendszert takar, az a lehetőség is adott volt, hogy egyfajta kaleidoszkóp gyanánt ismerteti a magyar társadalom turanizmushoz kapcsolódó részeit. Minden jel szerint a szerző ez utóbbi megoldást tartotta leginkább célravezetőnek, azonban módszere hátránya, hogy a kötet struktúrája apró történetek csokraira esik szét.

A könyv kilenc fejezetre oszlik. Fejezetcímeik már önmagukban is jelzik a szerző irodalmi vénáját és a történetek személyességét. Bevezetőként az „Egy sütet kenyér” című fejezet szolgál, amely a „Turáni dalok” című alkotásával a 20. század elején hatalmas közönségsikert elérő, de mára teljesen elfeledett Zempléni Árpád sorsába enged bepillantást. Az „Ilosvay György levelet ír” és „A pillanat” című fejezetek a turanizmus több-kevesbé romlatlannak nevezhető 19. századi indulását mutatják be. Az „Ezüstkor” a turanizmus 1918 utáni periódusát tárgyalja, egészen 1944-ig, amikor a szerző maliciózus megfogalmazásával „Turán eljött Budapestre”. A „Székelyek, pogányok, vadászok” és a „Hétköznapi és ünnepek Turániában” fejezet kísérletet tesz a téma ágas-bogas kultúr- és eszmetörténeti rész kérdéseinek bemutatására. Itt lett volna érdemes kibontani a turanizmus antiszemita jellegének egyik nagy paradoxonát, nevezetesen hogy nemcsak a turanista tanok első összefoglalója, Vámbéry Ármin volt zsidó, hanem 1944 előtt a turanista művészek fő vásárlóközönsége is a zsidó nagypolgárság tagjaiból került ki, elsősorban azért, mert asszimilációjukat a minél nemzetibb művészet – esetünkben a magyar szecesszió legjobb képviselői – finanszírozásával kívánták demonstrálni. Megindító és sokat mondó dokumentuma ennek Ritoók Emma levele egy barátjához 1924 nyarán: „Tegnap egy végtelen kedves régi ismerősöm volt nálam Remsei Jenő a festő – évek óta nem láttam. Vad magyar, sőt turáni, vagyis nem kellene neki a vics-ek és a szki-ek

svábok és tótok, de azért azt mondta: Meg ne öljék a zsidókat, mert akkor ki veszi meg a képeinket? Mintha én ezt nem tudnám.”

A „Dévény meg Tokió” fejezet a turanizmus nemzetközi visszhangját ismerteti és megállapítja, hogy az erőtlensége miatt nem sok partnert lelt, európai visszhangja pedig egyenesen tragikus volt. Egy véleményem szerint igen fontos, bár csak közvetetten a turanizmushoz tartozó kérdés tárgyalása kimaradt, holott szerepeltetése sok mindent magyarázhatna. Ez pedig az örmény népiirtással kapcsolatos sajátos magyar politikai viszony, amelynek lényegét leginkább a korszakokon átívelő szisztematikus ignorálásban állapíthatjuk meg. Hiába létezett örmény kisebbség Magyarországon (nem is akármilyen társadalmi súllyal), hiába definiálta a rendszer magát „kereszténynek”, mégsem merült fel, hogy a törökországi örmény népiirtás (amely egyúttal a kereszténység elleni irtó hadjáratnak is minősíthető) akár csak napirendre kerüljön a magyar közbeszédben, legalább 1920 után. Mindez szöges ellentéte annak, ami az 1920-as években Németországban történt. A hallgatás oka feltételezésem szerint csak a turanizmusban megragadható törökpárti szimpátiában, illetve 1920 után a trianoni békeszerződés miatti mérhetetlen frusztrációban és ezzel összefüggésben a jobb békefeltételeket kiharcoló török állam iránti meglehetősen egyoldalú kritikátlan lelkesedésben érhető tetten.

A „Szélfordulóra várva” című fejezetben a turanista aktivisták 1945 utáni sorsát követhetjük nyomon. Jelentős részük, elsősorban a mozgalom szélsőséges képviselői emigrációba kényszerültek, meglepően sokan maradtak azonban itthon. Érdekes, de az előzőektől bizonyára nem független fejlemény, hogy erre az időre szorulnak ki a finnugor nyelvrokonsággal azonosulók a turanisták köréből és jutnak egyeduralomra a sumer-magyar és hun-magyar rokonsági hirdetői.

A nyugatellenesség kapcsán fellelhető szabad vegyértékek természetesen ebben az időben is megmaradtak a turanizmus eszmerendszerében. Magyarországon ez nem okozott gondot, érdekes viszont, amikor épp az egzisztenciájukat és szabadságukat nyugatnak köszönhető magyar emigránsok öntik dühüket arra a rendszerre, amellyel szemben mély hálát kellene éreznük. Mindez könnyen válhatott át a patológikus összeesküvés-elméletek hirdetésébe. Erről tudósít az a felháborodott levél is, amelyet egy Jugoszláviában élő huszártiszt, Magyar Adorján küldött az *Élet és Tudomány* szerkesztőségének, és amit szerző is idéz: „az egész ázsiázás és nomádozás csak osztrák császári Wamberger Hermann-i [Vámbéry Ármin-i] zsidó gyártmány, amelynek sehol egyetlen adat bizonyítéka sincsen, hanem csak azért, mert orosz katonai parancsuralom alatt lévén most magunkat Oroszországból, például Baskíriából kell származtatniok, amely egyik szavát innen, a másikat onnan szedte összes stb.”

Ez a levél paradigmaticusan tartalmazza azokat a fantazmagóriákat, amelyeket a mai napig széles körben hirdetnek Magyarországon és amely egészen a popkultúrába is leszivárog: elég ha a Hungarica vagy a Romantikus Erőszak bizonyos dalszövegeire gondolunk. Példaként említhető a közismert énekes, Sziva Balázs „Magyar Vagyok” című számában szinte szóról szóra megismétli a „halszagú rokonság” és a lopott szavak vádjait. Ablonczy érdeme, hogy a tőle megszokott oknyomozó módszerrel bebizonyítja az olvasónak, hogy a „halszagú rokonság” valójában hogyan és ki által került be a magyar köztudatba, hogy ott egyfajta kiirthatatlan parlagfűként terjeszkedhessen.

A kötet utolsó fejezete a „Reneszánsz és manierizmus” címet viseli. Ablonczy remek stílisza, és ebben a műben számos nyelvi bravúrral kápráztatja el az olvasót. Ehhez tartozik ez a fejezetcím is. Tartok tőle azonban, hogy a kifejezés félrevezető. Manierizmus a művészetben egyaránt jelentheti a misztikum felé fordulást, a féltelenséget, az újszerűséget és a túlzott aprólékosságot. Az ami turanizmus címszó alatt Magyarországon 1990 óta történt, szerintem még empatikus megközelítésben is súlyosabb eset annál, mint a misztikum keresése. Ez az egy megfogalmazásbeli pontatlanság nem lenne nagy probléma, ha az olvasót egy szigorúbb és értékelőbb eszmétörténeti összefoglalás segítené. Ablonczy a fejezet végén tesz is az értékelésre kísérletet: egyrészt túlságosan leegyszerűsítőnek tartja a turanizmust jellegzetes magyar illúzióknak nevezni a kudarcos imperializmus és a nemzeti délibábkeresés között, másrészt leszögezi, hogy a turanizmus kudarcra ítélt beszédmód.

Ablonczyval egyetértésben úgy gondolom, hogy a turanizmus első progresszív szakasza a keleti eredetkutatással köthető össze. Ez azonban Vámbéry tevékenységével lezárul. Ezt követően a turanizmus nagyhatalmi ideológia, a „magyar birodalmi gondolat” legitimációs forrása, amelynek árulkodó kitételei azok az Ablonczy által is idézett turanista megjegyzések, amelyek szerint a gyarmatosító hatalmakkal ellentétben Magyarország a Balkánon és másutt majd „szeretettel” fog gyarmatosítani. Ez kb. olyan, mint amikor a III. Birodalom hivatalosságai azt válaszolták a lekezelő viselkedésükre panaszkodó szövetségeseiknek, hogy a háború után majd „szisztematikusan szeretetreméltóvá teszik” saját magukat.

1920 után a turanizmus népszerűsége tovább növekedett, miközben funkciója átalakult. Nyugatellenesség, kollektívizmus és antikapitalizmus, esetenként pedig kommunisztikus elvek párosulnak benne egyre inkább szükségszerűen az antiszemitizmussal, néha pedig a germanofób antifaszizmussal. A kötet komoly hiányossága hogy éppen azoknak a turanistáknak az elemzése hiányzik, akik a nyilas mozgalomban meghatározóak voltak: Málnási Ödön és Vágó Pál (utóbbi apja ráadásul festőként, elsősorban az 1882-ben festett Magyarok Kijev előtt című képével a turanizmus imperialista vonalának kiemelkedő alakja). Szálasi Ferencsel ellentétben ők ketten érdemben is nyilatkoztak ezekről a kérdésekről, különösen emigrációs tevékenységük alatt. Amennyiben a turanizmus a keleti eredet iránti érzékenység, akkor egyúttal az ázsiai termelési mód, azaz a kollektívizmus, illetve annak 20. századi formája a szocializmus sem állhatna tőle távol.

Míndez pedig átvezet bennünket ahhoz a kérdéshez, hogy mi okozza a turanizmus iránti egyre növekvő igényt? Ablonczy válaszával egyetérttek: az EU-csatlakozás utáni politikai-gazdasági krízis felerősítette azok hangját, akik a nyugattól történő elfordulást hirdetik. A helyzet azonban ennél rosszabb, mert sokkal mélyebb folyamatokról van szó.

Ablonczy helyesen mutat rá, hogy a turanizmussal rokon ideológiákat más országokban is találhatunk. Egy szempontból azonban a magyar helyzet különleges. Csak Magyarországon állítódott szembe a liberalizmus és a nemzetállam. A szomszédos államok nacionalistái szenvedélyeiket kiélhették és ma is kiélhetik liberális köntösben, hiszen a Párizs környéki békéket és az azt követő békerendszert végső soron a liberalizmus nevében hozták és hozzák létre. Ráadásul a liberalizmus 1920 előtt és 1990 után sem a teljes lakosságnak bizonyult sikertörténetnek. A magyar kapitalista átalakulás fő haszonélvezői elsősorban zsidó és német asszimilánsokból álltak.

Ezzel szemben Kelet-Európa más államaiban a liberalizmus minden esetben a sokkal kevesebb asszimilánst tartalmazó államnemzet gazdasági helyzetbe hozását jelentette – és ahol volt, ott rendre a magyar népcsoport kárára. A rendszerváltás után részben a volt pártelit, részben pedig a nyugati nyelvtudással és piaci képzettséggel rendelkező – elsősorban budapesti – értelmiségi elit tudott bekapcsolódni a szabad piac vérkeringésébe. Azoknak, akiknek ez nem sikerült 1945 előtt és 1990 után is csak az állami redisztribúció növelésében, a járulékok várásában való reménykedés maradt. Ez a reménykedés pedig egyértelműen találkozott a turanizmus alapvetően szocialista és kollektivistá ázsiai szabad vegyértékeivel. Emiatt megjósolható, hogy a turanizmusra még sokáig lesz igény Magyarországon. Azok, akik a piacgazdaság vesztesei, akiket irritálnak az elképesztő vagyoni különbségek, akik a demokráciát és a parlamentarizmust egyaránt szemfényvesztésnek tartják, azok számára a turanizmus egyre inkább biztos fogódzót kínál. Tartok ezért attól, hogy ez a kötet nem lezárása, hanem csak kezdete annak a folyamatnak, amely egy egyre terhes és egyre kínosabbá váló kulturális örökséggel történő szembenézést jelenti.

Ungváry Krisztián

Arday Lajos

NEMZETÁLLAMOK ÉS KISEBBSÉGEK

Történelem és identitás Közép-Európában

L'Harmattan, Bp. 2016. 468 oldal

Arday Lajos hosszú évtizedek óta kutatja Kelet-Közép-Európa nemzeti-kisebbségi kérdéseit, a 20. századi magyar–angol külpolitikai és nemzetközi kapcsolatok történetét, valamint a hazai nemzetiségek helyzetének alakulását. Egyéni érdeklődése mellett szerepe volt ebben széleskörű (angol, orosz, német, cseh, szerb–horvát, szlovén) nyelvtudásának is. Az említett témakörökben eddig közel száz cikke, tanulmánya és több alapvető kérdéseket tárgyaló monográfiája jelent meg – olyan problémákról, amelyekkel korábban a magyar történetírás nem, vagy csak keveset foglalkozott. Munkái közülük több idegen nyelven is napvilágot látott.

Jelen kötet Arday Lajos az elmúlt negyedszázadban írt cikkeit, tanulmányait adja közre, azokat az írásokat, amelyek a szerző mint kisebbségkutató, biztonságpolitikai tanácsadó és egyetemi oktató munkáiból születtek. Ezek java része különböző folyóiratokban (*Századok, Bécsi Napló, Valóság, Gazdaság és Társadalom, Európai Tükör, Új Horizont* stb.) jelent meg, más részük tanulmánykötetekben, de van köztük olyan szakvélemény is, amely megírásakor bizalmas, titkos iratnak számított, s az akkor hivatalban lévő kormány nemzetiségi, kisebbségvédelmi, kül- és biztonságpolitikájáról közöl bírálatot. Van köztük olyan, amely a kisebbségpolitikában sűrűn használt fogalmak tisztázása, mint nép–nemzetállam–nacionalizmus,